

НАУЧНО САЗНАЊЕ И ФИЛОЗОФИЈА: СЛУЧАЈ МОРАЛНЕ ОДГОВОРНОСТИ

ЈЕЛЕНА МИЈИЋ*

Саже так. – Како у свакодневном животу тако и у праву, већину људи сматрамо одговорним за поступке претпостављајући да су то *њихови* поступци, у смислу да над њима имају *контролу*. Претпоставка која доминира традиционалним филозофским расправама о моралној одговорности и теоријама казне јесте да се особа сматра морално (правно) одговорном за почињени поступак ако тај поступак зависи од ње на такав начин да би *заслужила* осуду (казну), односно похвалу (награду). Изазов који природне науке постављају пред овакво разумевање моралне одговорности не зауставља се на класичној механици, већ свој нови, комплекснији облик задобија појавом квантне механике, али и развојем неуронауке и психологије. Релевантност истраживања природних наука за филозофске проблеме објашњавамо чињеницом да су другу половину 20. века обележила натуралистичка метафизичка и епистемолошка настојања. На овај начин је отворено ново поглавље односа филозофије и природних наука, а ми га у овом раду испитујемо кроз разматрање проблема компатибилности детерминизма и моралне одговорности. Циљ рада је да, испитивањем како емпиријских аргумената којима се у питање доводи морална одговорност, тако и филозофских аргумената који фигурирају у овим дискусијама, укажемо да резултати научних истраживања могу бити плодносни у контексту расправа о слободи воље, моралне одговорности и теорија казне, искључиво ако на адекватан начин комуницирају са резултатима филозофских истраживања заснованим на примени филозофских метода попут метода појмовне анализе.

Кључне речи: наука, морална одговорност, слободна воља, филозофска методологија

С циљем да допринесемо расветљавању међусобног односа филозофије и науке, разматрамо на који начин и у којој мери научно знање може допринети одговору на проблем моралне одговорности. Традиционалним

* Институт за филозофију, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, имејл: mijicjel@gmail.com

филозофским проблемима попут питања моралне одговорности могуће је прићи из многих углова. У овом раду проблем разматрамо из перспективе филозофске методологије. Наш циљ није само дескриптиван, у смислу да описујемо тренутно постојеће односе филозофије и науке. Он је и нормативан утолико што ћемо кроз разматрање најбољег начина на који треба приступити проблему моралне одговорности изнети наш став о томе какав би тај однос требало да буде. Показаћемо да наука не игра ексклузивну улогу, али да је драгоцену у дискусији о моралној одговорности.

1. ОСНОВНЕ ПРЕТПОСТАВКЕ О МОРАЛНОЈ ОДГОВОРНОСТИ

Да ли особу чији поступак је последица фактора који су изван њене контроле можемо сматрати морално одговорном? Честе су ситуације када бисмо спремно тврдили да особа није одговорна за сопствени поступак. Приликом наглог кочења аутобуса неко нас може нагазити, што ће нам причинити непријатност, али не бисмо се наљутили јер ту особу не бисмо сматрали одговорном. Субјект делања, односно особа која нас је нагазила, није имала контролу над поступком, већ је нешто друго узроковало поступак и последицу (силе природе који су у том тренутку деловале).¹ Чак и кривични законици засновани на претпоставци о одговорности предвиђају изузетке (искључење кривице) у неким случајевима. Особа може бити изузета од кривице уколико је поступала под дејством силе и претње или ако је утврђено да је неурачунљива, јер у тим случајевима не можемо рећи да јој поступак припада у релевантном смислу. Нешто друго, а не сам субјект, произвело је поступак, сходно томе и последицу.

Међутим, како у свакодневном животу, тако и у праву, већину људи ипак сматрамо одговорним за њихове поступке. Или још конкретније и упечатљивије, сви ми као људска бића поседујемо *осећај* да су наши поступци *наши* у смислу да поседујемо слободу воље, да над делањем имамо контролу. Ипак, феноменално искуство слободе приликом поступања не може бити доказ да заиста поседујемо слободу поступања. Неки психолози иду дотле да овом осећају, осим адаптивног значаја за нормално когнитивно функционисање, порекну неки већи значај.² Примери из историје филозофије нам откривају сличне погледе на то искуство слободног поступања; Барух Спиноза (Baruch Spinoza) је тврдио да:

„[...] дете мисли да слободно жуди за млеком, љут дечко да слободно хоће освету, а бојажљив човек да слободно хоће бекство. Исто тако, пијан човек верује да слободно говори из слободне одлуке духа оно што би после, као

¹ Уп. Živan Lazović, *Razlozi, uzroci i motivi (Hjum i Kant)*, Beograd: Filozofsko društvo Srbije, 1988, str. 22–25.

² Уп. John Bargh, *Free Will Is Un-natural, Are We Free? Psychology and Free Will*, New York: Oxford University Press, 2008, p. 133.

трезан, радо прећутао”, али да „[...] људи мисле да су слободни само из тога разлога што су свесни својих радњи, а не знају узроке из којих су опредеље-ни.” [...] „Дакле, они који верују да говоре, или да ћуте, или да раде нешто из слободне одлуке духа, ти сањају отворених очију.”³

Спиноза говори из позиције *и́врдої дејтерминизма*, која, како сведочи историја филозофије, није била нарочито популарна перспектива. Ово, наравно, није једини одговор на питање можемо ли бити слободни и морално одговорни у детерминистичком свету, односно на *и́и́и́ање комйа́и́и́билно-сйи* око ког су центриране како традиционалне, тако и савремене дебате о слободи воље и моралној одговорности. Историја идеје слободне воље нам омогућава да направимо кругу класификацију начина на који се о овом проблему може говорити.⁴ Тврди детерминисти, како смо нагостили, заузимају инкомпатибилистички став по питању односа детерминизма и слободе воље, те бранећи тезу детерминизма тврде да је слобода воље само илузија. *Либертаријанци* су слободу воље разумели као могућност да се поступи другачије, те су порицали важење тезе детерминизма. Коначно, *комйа́и́и́билисйи* (меки детерминисти) сматрају да можемо бити морално одговорни у детерминистичком свету.

Међу филозофима не постоји консензус око одредбе израза „слободна воља”; међутим, у раду ћемо се позвати на дефиницију око које би се сложила већина учесника савремених дебата о том појму: „*слободна воља* је јединствена способност особа да над својим поступцима испоље контролу (у најужем смислу) нужну за моралну одговорност.”⁵ Појам моралне одговорности је традиционално разматран у контексту шире дебате о појму слободе воље, те је и дефинисан у терминима слободне воље: особа ће се сматрати морално одговорном ако поступак *зависи од ње* на такав начин да би заслужила осуду (казну) или похвалу (награду).

Пружање одговора на такозвана *сократска и́и́и́ања* облика „Шта је *x*?” где је *x* променљива на чије место долази појам, те питамо „Шта је слобода воље?” или „Шта је морална одговорност?”, традиционално представља један од основних филозофских циљева. Под анализом појма подразумева се проналажење нужних и довољних услова примене неког појма. Када приступају филозофској анализи појмова слободне воље и моралне одговорности који своју примену налазе у свакодневном животу, филозофи у обзир узимају и уобичајено, односно здраворазумско разумевање ових пој-

³ Baruh Spinoza, *Etika. Geometrijskim redom izložena i u pet delova podeljena*, Beograd: BIGZ, 1983, str. 107–108.

⁴ Timothy O'Connor, Franklin Christopher, *Free Will*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2021, <https://plato.stanford.edu/archives/spr2021/entries/freewill/> 27. 2. 2021.

⁵ Michael McKenna, Derk Pereboom, *Free Will: A Contemporary Introduction*, New York: Routledge, 2016, p. 6.

Таква одредба не искључује могућност да како појам контроле, тако и појам моралне одговорности буду схваћени на различите начине.

мова.⁶ Интуиције које обични људи имају о тим појмовима требало би да нам помогну да пружимо адекватну појмовну анализу. Методологија која од филозофског испитивања проблема слободе воље и моралне одговорности захтева само упошљавање интелектуалних капацитета филозофа описује се као „филозофија из фотеље”.

Либертаријанци су сматрали да поменуто искуство слободе и здраво-разумско разумевање слободне воље сугерише услов *моућности да се њошћуи друиачије и/или услов крајње узрочности*. Односно, човек је слободан ако у одређеним околностима поседује алтернативне могућности од којих може одабрати једну на такав начин да субјект делања представља крајњи узрок поступка. Бројним филозофским аргументима, од којих је посебно важан *арјументи консеквенци*, таква анализа слободе се доводи у питање. Аргумент консеквенци не тврди истину детерминизма, већ полазећи од претпоставке важења каузалног детерминизма изводи скептички закључак у погледу постојања слободне воље у смислу могућности да се поступи другачије.⁷ С обзиром на то да смо се циљем нашег рада обавезали на разматрање научних изазова филозофским теоријама, нећемо детаљније улазити у разматрања која су стриктно појмовног карактера. Скептици у погледу слободе воље и моралне одговорности сматрају да претпоставка о алтернативним могућностима представља *илузију*. Односно, да овако представљене интуиције о слободи и одговорности нису у складу са научном сликом света, те да морају бити ревидиране или одбачене.

Исак Њутн (Isaac Newton) је, формулишући основне принципе механике, поставио темеље класичне механике.⁸ Из основних принципа, као аксиома, Њутн је извео остале законе који *универзално* описују природу. Универзум је у њутновском оквиру *механисћички*, јер закони описују кретање, *материјалан*, односно састављен од стварних објеката, и *математички*, јер су закони који описују свет по својој природи математички.⁹ Њутновски универзум поседује узрочну структуру, а задатак науке је да ту структуру разуме и објасни. На оваквом схватању науке, које у мање-више сличној мери важи и данас, настаје Лапласова (Pierre-Simon Laplace) формулација тезе детерминизма, која у дебатама о проблему слободе воље заузима централно место. У упрошћеној форми та формулација гласи: „Детерминизам је теза да с обзиром на прошлост и природне законе, постоји само једна могућа будућност.”¹⁰

⁶ За такве методолошке препоруке у контексту проблема слободне воље и моралне одговорности уп. Moric Šlik, *Kada je čovek odgovoran?, Odgovornost individualna i kolektivna*, Beograd: Službeni glasnik, 2008, str. 174; Frank Jackson, *Od metafizike do etike*, Zagreb: Kruzak, 2010, str. 32–33.

⁷ Peter Van Inwagen, *An Essay on Free Will*, Oxford: Clarendon Press, 1983, p. 56.

⁸ Isak Njutn, *Matematički principi prirodne filozofije*, Novi Sad: Akademska knjiga, 2019.

⁹ David Feldman, *Chaos and Fractals: An Elementary Introduction*, Oxford: Oxford University Press, 2012, p. 69.

¹⁰ Peter Van Inwagen, *An Essay on Free Will*, Oxford: Clarendon Press, 1983, p. 65.

Проблематика слободне воље и моралне одговорности је дуго времена сматрана стриктно филозофским тереном. Ипак, поред филозофа, све бројнији су и научници који постављају (емпиријске) изазове пред оно што представљају као здраворазумско схватање слободне воље и моралне одговорности и, по свему судећи, посебно су заслужни за популарност скептичког става у погледу ових појмова.¹¹ Тим изазовима, али и питању да ли би филозофи требало да „напусте фотељу”, посвећујемо наредна поглавља.

2. ФИЛОЗОФСКИ И/ИЛИ НАУЧНИ ПРИСТУП ПРОБЛЕМУ КОМПАТИБИЛНОСТИ

Релевантност истраживања природних наука за филозофске проблеме објашњавамо чињеницом да су другу половину 20. века обележила натуралистичка метафизичка и епистемолошка настојања. Натурализам грубо одређујемо као гледиште према ком филозофско истраживање треба да буде усклађено са тренутно прихваћеним научним теоријама.¹² Радикални натуралиста био би склон ставу да филозофија нема неку аутономну методологију која би се разликовала од методологије природних наука. То имплицира да одговоре на филозофске проблеме пружа наука. Осим као о *методолошкој* позицији, о натурализму можемо говорити и као *метафизичкој* позицији: евиденција у прилог ономе што постоји резултат је емпиријског истраживања природних наука.

Можемо бити натуралисти у погледу онтолошких обавеза, али не заступати позицију методолошког натурализма. Штавише, метафизички натурализам може бити заступан у различитим облицима.¹³ *Слаба верзија* метафизичког натурализма не постулира натприродне ентитете и не противречи тренутно прихваћеним научним теоријама. Међутим, заступници слабе верзије се, за разлику од филозофа који заступају *јаку верзију* метафизичког натурализма, не ослањају искључиво на тренутно прихваћене научне теорије, већ и на спекулације о будућем развоју науке. Пример слабе верзије су савремена либертаријанска становишта која подршку траже у недетерминистичким интерпретацијама квантне механике. У претходним поглављима смо указали на научни контекст у ком је изникао савремени облик проблема компатибилности. На тај нови контекст, као и на популар-

¹¹ Научници који говоре о овим проблемима тврде да је слободна воља илузија. Уп. Daniel Wegner, *The Illusion of Conscious Will*, Cambridge (MA): Cambridge University Press, 2002; Michael Gazzaniga, *Who's In Charge? Free Will and the Science of the Brain*, New York: Harper Collins, 2011; Sam Harris, *Free Will*, New York: Free Press, 2012.

¹² Уп. Vilard Van Orman Kvajn, *Pet prekretnica u empirizmu*, *Kritika: časopis za filozofiju i teoriju društva*, 1(2), 2020, str. 357.

¹³ За детаљнији преглед могуће класификације натуралистичких позиција у контексту проблема компатибилности уп. Neil Levy, *Naturalism and Free Will*, *The Blackwell Companion to Naturalism*, New Jersey: Wiley-Blackwell, 2016, pp. 305–318.

ност натуралистичке перспективе, нису остали имуни ни филозофи чија становишта се темеље на слободи као могућности да се поступи другачије. Они не напуштају фотељу, у смислу да се њихово становиште ипак темељи на филозофској анализи, али ће трагати за утемељењем њихових теоријских претпоставки у научним теоријама, односно у индетерминизму квантне механике.¹⁴

Најстарији приговор који се упућује либертаријанцима јесте да неодређеност у узрочном низу уводи *случајности* поступка појмовно неспојиву са моралном одговорношћу. Међутим, не бисмо били поштени према савременим либертаријанским теоријама када бисмо им приписали претпоставке које олако посустају пред оваквим приговором. Наиме, појава квантне механике је либертаријанцима указала на потенцијалну могућност да њихове претпоставке буду у складу са оним што нам физика каже о свету. Либертаријанци тврде да су поступци одређени посебном врстом узрочности која се субјекту делања приписује, не само као карици у низу узрока већ као крајњем узроку, у смислу да субјект узрокује одлуку, а да притом није узрочно детерминисан претходним догађајима.¹⁵ Тако би, по претпоставци, обезбедили контролу субјекта над поступком нужну за моралну одговорност. Индетерминизам који у потпуности искључује контролу над поступком није индетерминизам који занима либертаријанце, односно није индетерминизам праве врсте.

Интерпретације квантне механике које потенцијално отварају простор за горепомену теорије, које би требало да обезбеде плаузибилност појма моралне одговорности, у домену су контроверзе.¹⁶ Стога, није извесно да либертаријанизам добија чврсто емпиријско утемељење и да успешно одолева пред налетима скептицизма у погледу слободе воље и моралне одговорности. Поставља се питање: ако филозофска анализа појмова који нас интересују није у складу са тренутно прихваћеним научним теоријама, да ли су онда филозофски методи попут појмовне анализе излишни?

Научни контекст у ком је каузални детерминизам добио утемељење подстакао је, између осталог, популарна схватања да на проблем компатибилности одговор пружа наука, да је то емпиријско питање на које се одговара емпиријским наукама. Филозофи наклоњени радикалној натуралистичкој струји, не само у погледу онтологије већ и методологије, радо би се сагласили с овим популарним ставом. Иако снажну верзију натурализма у погледу онтолошких обавеза сматрамо прихватљивијом од слабе верзије натурализма утолико што не зависи од спекулација о будућем развоју науке,

¹⁴ Више о либертаријанским становиштима која се позивају на интерпретације квантне механике, као и о тим интерпретацијама уп. Loewer Barry (1996), *Freedom from Physics: Quantum Mechanics and Free Will*, Philosophical Topics, 24(2), pp. 91–112.

¹⁵ Узрочност која доводи до слободне одлуке није сводива на узрочност између догађаја. Derk Pereboom, *Free Will, Agency, and Meaning in Life*, Oxford: Oxford University Press, 2014, pp. 30–31.

¹⁶ Уп. Barry Loewer, *Freedom from Physics: Quantum Mechanics and Free Will*, Philosophical Topics, 24(2), 1996, p. 112.

већ искључиво од тренутно прихваћених научних теорија, разматрања која смо подузели у овом поглављу нас нису уверила да би олако требало одустати од филозофских метода појмовне анализе и мисаоног експеримента, те све одговоре на филозофске проблеме препустити науци.

Разматрања у претходним пасусима показала су да, у крајњем случају, без употребе метода филозофске анализе не бисмо били у стању да издвојимо услов контроле као нужан за слободно поступање. Услед тога ћемо изразити резерве према радикалном натуралистичком ставу да традиционалне филозофске методе треба у потпуности заменити научним методама. Наш циљ је да покажемо да наука не игра ексклузивну улогу, али да је драгоцену у дискусији о моралној одговорности. Ресурсе за остварење овог циља тражимо у критичкој анализи покушаја скептика у погледу моралне одговорности да своје гледиште оправдају позивајући се на научне резултате.

3. СКЕПТИЦИЗАМ У ПОГЛЕДУ МОРАЛНЕ ОДГОВОРНОСТИ И НАУЧНО САЗНАЊЕ

У претходном поглављу смо разматрали емпиријске аргументе за и против важења тезе универзалног детерминизма који се махом ослањају на физику. Неки филозофи тврде да, иако неуронаука није у стању да подржи тезу универзалног детерминизма, изгледно је да би могла подржати мање захтевни облик детерминизма који би могао угрозити слободну вољу и моралну одговорност.¹⁷ За окосницу оваквих разматрања филозофи и научници узимају тзв. *Либејову њарадију*. Иако ова истраживања не могу успоставити важење глобалног скептицизма у погледу слободе воље и моралне одговорности, бројни научници и филозофи их употребљавају да би довели у питање наше здраворазумске претпоставке о слободи и одговорности.

Почетком осамдесетих година 20. века је неуробиолог Бенџамин Либет (Benjamin Libet) извео утицајни експеримент који се често наводи у прилог ставу да је слободна воља илузија.¹⁸ У поменутој студији су применом електроенцефалографије (EEG) праћени мождани таласи учесника експеримента, којима је у задатак стављено да савију руку у зглобу сваки пут кад осете потребу и известе о тренутку када су постали свесни намере или потребе да савију руку. Либет је уочио да, када би учеснике учестало подсећао да буду спонтани и не планирају савијање зглоба унапред, EEG резултати би наликовали читавању „потенцијала спремности”¹⁹. Штавише, та чита-

¹⁷ Уп. Marcelo Fischborn, *Libet-style experiments, neuroscience, and libertarian free will*, *Philosophical Psychology* 29(4), 2016, pp. 494–502.

¹⁸ Benjamin Libet, *Unconscious Cerebral Initiative and the Role of Conscious Will in Voluntary Action*, *Behavioral and Brain Sciences*, 8, 1985, pp. 529–566.

¹⁹ *Потенцијал спремно̀сти* односи се на прогресивно појачавање мождане активности које претходи вољним покретима особе, односно представља знак планирања и припреме вољног чина.

вања почињу 550 ms (нешто више од пола секунде) пре него што електромиограм (EMG) региструје активност у мишићу. Међутим, учесници су о намери или одлуци да помере зглоб извештавали 220 ms (петина секунде) пре покрета мишића. Резултати Либетове студије су довели до закључка да се свесна одлука јавља тек након што је чин несвесно покренут у мозгу.

Нови, софистициранији инструменти за изучавање мождане активности омогућили су спровођење сличних експеримената. Користећи функционалну магнетну резонанцу (fMRI), научници су пратили промене у протоку крви кроз мозак да би утврдили који делови мозга учесника су најактивнији током доношења једноставних одлука. Закључак ове студије је да исход одлуке може бити забележен у можданој активности префронталног и паријеталног кортекса до 10 s пре доношења свесне моторичке одлуке.²⁰ Из резултата експеримената скептици у погледу слободе воље и моралне одговорности изводе закључак да ниједан поступак међу својим узроцима нема свесне намере или одлуке, односно да су наше одлуке у потпуности узроковане сложеним можданим процесима, те да је слободна воља илузија. Ова емпиријска премиса, удружена са теоријском претпоставком да само поступак који је узрокован свесним одлучивањем може бити слободан поступак, води ка закључку да ниједан поступак није слободан.²¹

Овакве интерпретације нашле су одјека не само у филозофији већ и у популарној литератури, по претпоставци услед далекосежних импликација које се тичу наших моралних и правних пракси. Као најзначајније импликације које повлачи ново разумевање функционисања људског мозга бројни аутори истичу оне које се тичу кривично-правног система.²² Тврди се да ретрибутивистичко оправдање казне почива на презактевном либертаријанском појму слободне воље и моралне одговорности „које је угрожено детерминизмом и, још прецизније, наступајућом когнитивном неуронауком”²³.

Међутим, поменуте интерпретације либетовских експеримената се сусрећу са бројним приговорима. Растућа мултидисциплинарна област неуронауке отворила је простор за настанак посебне области у оквиру филозофије науке која ће се бавити критичком анализом метода неуронауке, наиме филозофије неуронауке.²⁴ Резултати истраживања из области филозофије неуронауке нас упозоравају да, упркос искушењу да применимо популар-

²⁰ Chun Siong Soon, Marcel Brass, Hans-Jochen Heinze, John-Dylan Haynes, *Unconscious determinants of free decisions in the human brain*, *Nature Neuroscience* 11, 2008, pp. 543–545.

²¹ Alfred Mele, *Free Will and Neuroscience*, *Philosophic Exchange* 48(1), 2013, p. 2.

²² Уп. Joshua Greene, Jonathan Cohen, *For the law, neuroscience changes nothing and everything*, *Philosophical transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological sciences*, 359(1451), 2004, pp. 1775–1785.

²³ *Ibid.*, p. 1776.

²⁴ John Bickle, Peter Mandik, Anthony Landreth, *The Philosophy of Neuroscience*, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* Edward, 2019, <https://plato.stanford.edu/archives/fall2019/entries/neuroscience/> 15. 2. 2021.

на неуронаучна становишта и информације у сврху филозофске аргументације, морамо им приступити с опрезношћу. Критички приступ домену, могућностима, али и ограничењима неуронауке од пресудног је значаја за позивање на њене резултате.

Поред приговора који се тичу метода неуронауке, филозофи доводе у питање и премисе на којима почивају закључци скептичких интерпретација либетовских експеримената. Тако можемо поставити питање да ли се резултати истраживања спроведених на једноставним одлукама или произвољним одабирима учесника експеримената могу екстраполирати на примере одлучивања који нас у раду интересују. Односно, на примере одлучивања у ситуацијама које укључују вагање разлога за и против поступка.²⁵

Такође се поставља питање коју теорију слободе скептичке интерпретације ових експеримената претпостављају. Коен (Jonathan Cohen) и Грин (Joshua Greene) тврде да је здраворазумски појам слободне воље „имплицитно *дуалистички* и *либертаријански* [...] дуализам је гледиште према ком су дух и мозак независни ентитети у међусобној интеракцији”.²⁶ Међутим, увиђамо да овакво разумевање здраворазумских претпоставки на којима почивају слобода и одговорност немају ништа заједничко с анализама појмова слободне воље и моралне одговорности које износе аутори савремених филозофских дебата. Сложили смо се да либертаријанско разумевање здраворазумских претпоставки упућује на теорије о слободи и одговорности за које је тешко наћи места у оквиру тренутно прихваћене научне слике света, али либертаријанци попут Роберта Кејна (Robert Kane) никако нису дуалисти. Друго, скептици неосновано претпостављају да су здраворазумске претпоставке на којима се темеље појмови слободе и моралне одговорности либертаријанске.

Приступ проблему сагласности који стреми помирењу научног погледа на свет и слободе воље и моралне одговорности назива се компатибилизам. Класични компатибилисти попут Хјума (David Hume), Ејера (Alfred Ayer), Шлика (Moritz Schlick) настојали су да пруже адекватну анализу слободе воље у смислу алтернативних могућности која неће бити у сукобу са детерминизмом, а која би имплицирала да човек слободно поступа када поступа у одсуству присиле и препреке. Њихова кондиционална анализа алтернативних могућности је доживела дебакл; међутим, извршила је незанемарљив утицај на формулисање савремених компатибилистичких становишта. Упошљавајући традиционалне филозофске методе појмовне анализе и мисаоног експеримента, они напуштају претпоставку о алтер-

²⁵ Alfred Mele, *Free: Why Science Hasn't Disproved Free Will*, New York: Oxford University Press, 2014, pp. 29–30.

²⁶ Joshua Greene, Jonathan Cohen, *For the law, neuroscience changes nothing and everything*, *Philosophical transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological sciences*, 359(1451), 2004, p. 1779.

нативним могућностима као услову за моралну одговорност. Од посебног значаја су Франкфуртови примери²⁷ који у теорији делања уживају статус који у епистемологији имају гетијеовски противпримери. Франкфуртовски случајеви описују ситуацију у којој субјект делања нема могућност да поступи другачије, али смо ипак склони да том субјекту припишемо моралну одговорност. Као саставни део појмовне анализе овде имамо и употребу метода мисаоног експеримента. Односно, теорија о некој филозофској теми x ће се сматрати адекватном ако успева да објасни или предвиди интуиције о x у замишљеном сценарију. Интуитивни одговор се користи као евиденција, односно разлог за или против неког разумевања x . Идеја је да нам интуиција о појединачном случају говори нешто важно о појму који нас интересује.

Резултати њихових анализа су да наше здраворазумске претпоставке упућују на појам моралне одговорности који претпоставља слабији услов од алтернативних могућности на ком почивају либертаријанске теорије, те његово утемељење налазе у практичком расуђивању.²⁸ Примићемо да се и право темељи на претпоставци да су људи способни за минимум практичног расуђивања, односно на компатибилистичком разумевању одговорности.²⁹ Наше здраворазумско схватање делања, према томе, не претпоставља научно упитно контракаузално разумевање слободне воље. Оно је конзистентно са претпоставком важења тезе детерминизма, али и са могућношћу да је одлука донесена свесно иако јој нешто неуролошки претходи.³⁰

Из разматрања изнетих у овом поглављу изводимо закључак да неуронауциници морају обратити пажњу на филозофске анализе. У супротном њихови резултати не могу пружити подршку одговорима на филозофска питања. Исправно разумевање појма слободне воље може подстаћи извођење експеримената који ће се заиста тицати слободне воље, а не дуализма супстанције.³¹ Слично важи и за филозофе који, надајући се брзим и једноставним научним решењима филозофских проблема, скачу на закључке без правог разумевања научне теорије на коју се позивају. Резултати научних истраживања могу бити плодносни у контексту расправа о слободи воље, моралне одговорности и теорија казне, искључиво ако на адекватан начин комуницирају са резултатима филозофских истраживања заснованим на примени филозофских метода попут метода појмовне анализе.

²⁷ Harry Frankfurt, *Alternate Possibilities and Moral Responsibility*, *The Journal of Philosophy*, 66(23), 1969, pp. 829–839.

²⁸ Jelena Mijić, *Moralna odgovornost i znanstvena slika svijeta*, *Filozofska istraživanja*, 40(2), 2020, pp. 324–325.

²⁹ *Ibid.*, p. 326.

³⁰ Alfred Mele, *Another Scientific Threat to Free Will*, *The Monist*, 95(3), 2012, p. 425.

³¹ *Ibid.*, p. 426.

4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Циљ нашег рада био је да испитивањем изазова који природне науке постављају пред наше уобичајено разумевање моралне одговорности, а самим тим правних и моралних пракси које на њему почивају, утврдимо природу односа филозофије и науке.

Позивајући се на метафизички натурализам, обезбедили смо оквир у који ћемо поставити дијалог филозофије и природних наука. Дистинкција између слабих и јаких верзија метафизичког натурализма послужила нам је као један од критеријума за процену прихватљивости филозофске теорије о слободи воље и моралној одговорности. Изразили смо незадовољство либертаријанским натуралистичким становиштима јер почивају на спекулацијама о будућем развоју науке те постављају темеље које је лако пољуљати. Разматрајући радикални натуралистички приступ проблему моралне одговорности, односно емпиријски покушај да се пружи скептички одговор на проблем слободе и моралне одговорности, дошли смо до закључка да, када се ове скептичке претпоставке разложе и испитају, постаје јасно да скептицизам у погледу моралне одговорности више није толико привлачан.

Показали смо да је један од основних проблема скептичких теорија које смо разматрали управо радикални натуралистички став. Без адекватне комуникације са резултатима филозофских истраживања заснованим на примени филозофских метода попут метода појмовне анализе, емпиријски резултати могу бити погрешно протумачени и без икаквог доприноса дебати која је у питању. Тај закључак смо додатно поткрепили грубим разматрањем савремених компатибилистичких становишта и показали да можемо формулисати становишта која неће бити у сукобу са претпоставкама науке, нити ће почивати на прогнозама о њеном будућем развоју. Показали смо да захтеви за ревизијом нашег уобичајеног разумевања моралне и правне одговорности немају чврсто емпиријско утемељење. Штавише, право се тиче намере, знања, капацитета за расуђивање, а то су елементи који су у складу са компатибилистичким схватањем моралне одговорности. Закључујемо да није на науци да одговори на проблем моралне или правне одговорности, али да је сматрамо релевантном утолико што нам пружа слику природног света и ограђује домен у ком ће се кретати наше појмовно истраживање. Тако да, као што наука сужава домен у ком би филозофска анализа требало да се креће, тако филозофија поседује домен концептуалног, на који наука не може претендовати.

Jelena Mijić

SCIENTIFIC KNOWLEDGE AND PHILOSOPHY:
THE CASE OF MORAL RESPONSIBILITY

S u m m a r y

Both in everyday life and law, we hold most people responsible for *their* actions, assuming that they have control over them. The assumption that dominates traditional philosophical debates about moral responsibility and theories of punishment is that agents are morally (criminally) responsible for their actions if those actions depend on them in such a way that they would *deserve* blame (punishment) or praise (reward). In the Newtonian context, discussions on the concept of moral responsibility gain their prominence through compatibility problem: can one be morally responsible in a deterministic world? The challenge natural sciences pose to moral responsibility does not stop at classical mechanics, but acquires its new, more complex form due to quantum mechanics and the development of neuroscience and psychology. The relevance of natural science research for philosophical problems lies in the fact that the naturalistic metaphysical and epistemological efforts marked the second half of the 20th century. Naturalism is roughly defined as the view that philosophical research should be in accordance with the natural sciences. Thus began a new chapter of the relationship between philosophy and natural sciences, and we explore it in this paper by considering the problem of compatibility of determinism and moral responsibility. This paper aims to examine not only the empirical arguments that call into question moral responsibility, but also to consider the philosophical arguments appearing in these discussions. Hopefully, those considerations will show that the results of scientific research might be fruitful in the context of discussions of free will, moral responsibility, and punishment theory, only if they concur with the philosophical results based on the application of methods such as the philosophical method of conceptual analysis.

Key words: science, moral responsibility, free will, philosophical methodology